LIETUVIŲ KALBOTYROS KLAUSIMAI, XXIV(1985)

VYTAUTAS VITKAUSKAS

ĮVAIRŪS MORFONEMINIAI DIALEKTIZMAI ŠIAURĖS RYTŲ ŽEMAIČIŲ DŪNININKŲ ŠNEKTOSE

Apie kai kuriuos morfoneminius žemaičių šnektų dialektizmus, vartojamus apie Kuršėnus, Vìdsodį, Pãvandenę, Viekšnaliùs, Ùžventį ir kt., jau rašyta [1]. Šiuo atveju imamas dar pluoštas įvairių žodžių, kurių šaknyje, priesagoje ar priešdėlyje yra sudaromųjų garsų, negalimų pagrįsti dėsningu, reguliariu pakitimu. Tai būna atvejai, kai šnektose egzistuoja kita žodžio šaknis, skirtingą darybinį kokį elementą turinti priesaga ar priešdėlis (žodis gali turėti atsiradusį tam tikrą neetimologinį garsą ar kaip nors išlaikyti senovinio, šnektose jau suirusio dėsnio kokią liekaną).

1. Morfoneminiai dialektizmai su balsiu *i·*

Čia nagrinėjamų žemaičių dūnininkų šnektų balsis *i·* yra dvejopos kilmės: lk jį atliepia *y* (*ví·rs / vî·rs ~ výras, grī·nà ~ grynà, li·núoti / li·nûote ~ lynóti* ir kt.) ir dvibalsį *ie* (*i·na / î·na ~ iena, ví·nc / vî·nc ~ vienas, švī·sà ~ šviesà, ži·dá.ms / ži·dâ.ms ~ žiedáms* [2] ir t. t.). Tačiau aprašomosiose šnektose balsis *i·* vietoj lk dvibalsio *ie* turimas kartu su visais žemaičiais ir tam tikrais atvejais net su kaimynais vakarų aukštaičiais. Laikant žemai-

[1] Vitkauskas V. Šiaurės rytų žemaičių dūnininkų kai kurie morfoneminiai dialektizmai.— LKK 1977, t. 17, p. 97—108.

[2] Dėl pietų žemaičių *ie>i(i)* žr. Girdenis A. Ką turi dūnininkai vietoj literatūrinės kalbos *ie, uo*.— Baltistica, 1970, t. 6(2), p. 143—144; Bukantis J. Pietų žemaičių diftongoidų *i(i), u(u)* (lk *ie, uo*) fonetinės ypatybės.— Kalbotyra, 1979, t. 30(1), p. 23—31, bet plg. Grinaveckienė E. Dėl poros fonetinių reikšmių interpretacijos.— LKK, 1977, t. 17, p. 209—210. Šiuo atveju galima tiktai pasakyti, kad *i· ~ y* ir *i· ~ ie* foneminio pobūdžio skirtumų tikriausiai neturi (tuo įsitikinta apklausinėjant ne vieną tų vietų inteligentą, gerai mokantį šnektą). Gal artikuliacinio pobūdžio skirtumų ir esama, bet, matant, kaip šios šnektos „pabėgo" ar „bėga" nuo homonimų *dī·us ~ dȳvas* ir *dī·us ~ diēvas*, *klí·nc / klī·nc ~ klienas* „laibas" ir *klī·nc ~ klȳnas* ir kt., lyg ir drąsiau galima pasirinkti senąjį, tradicinį šnektų variantą *ie>i·*. Gaila, kad tuose straipsniuose neparodoma, kokį balsį taria dūnininkai minėtuose visų žemaičių žodžiuose su *i·, u·* vietoj lk *ie, uo* (diplominiuose darbuose ir į Lietuvių kalbos atlaso fondus, ir LKŽ kartoteką ateinantys lapeliai rodo, kad čia studentai irgi girdi *i(i), u(u)*: *mí(i)ls / mî(i)ls* „mielas", *gerû(a)s'us* „gerúosius", net *šónmî(i)žis* iš *šun+myžis*). Apie tai daug kalbama, todėl tie žmonės, kurie girdi čia kitą fonemą ar bent alofoną, turėtų tuos atvejus ypač patikrinti ir tvirtai nustatyti visas skirtybes.

čių visas patarmes ir šnektas vienu istoriškai susiformavusiu kalbos vienetu ir vėliau susiskaldžiusiu, tuos donininkų (vakarų žemaičių) ir dounininkų (šiaurės žemaičių) su balsiu *i·* tariamus žodžius radus ir dūnininkų (pietų žemaičių) šnektose, manytina ir čia nuo seno buvus balsį *i·* ~ *y*, o ne *i·* < *ie*, t. y. ne *i·* = *ie*.

Žodžių šaknis. Tokių pavyzdžių nėra daug: *gī·dra* „giedra" Krš, Užv, Pvn, Vkšn, *gī·dras, gī·drà* „giedras" Vrp, Krš, Pvn, Užv, *prã·gi·drû·lis* „pragiedrulis" Pvn, Vkšn, *prúogi·dra* „pragiedrulis" Drv, Krš, *prûogi·drulis* „pragiedrulis" Vds (plg. šiaurės žemaičių *gī·drà* Als, Ub, Trš, *gī·dras* Vkš, Pp, Rdn, Tlš, *gī·dros* Als, Vrd, Vvr); *lī·tùs / lī·tòs* „lietus", *lí·tuoc / lì·tuoc / lí·tûoc* „lietingas", *lí·tinks* „lietingas" Krš, Vrp ,plg. bemaž visų vakarų aukštaičių *li·tùs / lī·tus*, visų dounininkų — šiaurės žemaičių *lī·tòs, li·tûoc* ir kt.; visų donininkų — vakarų žemaičių *lī·tòs / li·tùs* ir kt.; žr. dar LKŽ VII 593—596, kur pateikti žodžiai *lýtingas* „lietingas"— ir iš buvusios Prūsų Lietuvos šnektų, *lytìnis* „lietumi iškritęs", *lýtotas* „lietingas", *lýtotie* „lietui lyjant", *lýtpalitis* „lietpaltis", *lýtuotas* „lietingas", *lytùs* „lietus"— yra faktų iš M. Daukšos ir J. Bretkūno raštų, *lýtva* „lietus", *lýtvas* „lietingas", *lýtvotas* „lietingas" (čia reiktų tik suabejoti, ar Šaukėnų *li·tàsis vîes* atstatytinas *lietàsis* LKŽ VII 437, jeigu mes tą žodį siejame su *lietumi, lytumi*); *mí·ls / mī·lùs* „mielas" Krš, Drv, Vrp / *mî·ls / mī·lòs* Pvn, Vkšn, Užv ,plg. visų dounininkų *mî·ls / mī·lòs* „mielas", visų donininkų *mî·ls / mí·ls* „t. p." ,plg. LKŽ VIII 184—185 pateiktus žodžius *mylaĩ* „vos tik bepigu, jei tik", *mýlait* „bepigu", *mýlas* „mielas, kiekvienas, mylimasis", *mylaširdỹstė* „gailestingumas", LKŽ VIII 200—201 *mylùs* „mielas" (tiktai didžiai abejotinai Karklėnų *mi·laširdī:sti* transponuota *mielaširdỹstė* — LKŽ VIII 145: *rí·di·ti / rî:di·te / rí·dî·te* „siundyti, kad rietųsi, pykdyti" (plg. *rí·di·t'* Skn, Grz, Šl, Žg, Mšk, *rî·di·te* Pp: *sorî·de bûobas / uo pàtè jõukâ·s, rí·dî·te* Ms, Šts, Vkš, Trk, Trš, Rdn, Jdr, Vvr, latvių *rīdīt*; abejotina yra LKŽ XI 552 forma *suriedinti* iš Gaĩdamo, nes ten tariama *rí·dî·te* kaip ir tų žemaičių, kurių panašus, tolygus tarimas transponuojamas *rýdyti* — LKŽ XI 539; ten yra ir atstatinėjimo klaida iš Kruopių *riedyti*, nors tariama *rí·di·t'* šių apylinkių aukštaičių, o *rí·dî·te* — žemaičių; *žví·ginti / žvî·ginte / žví·gî.nte* „versti žviegti, rėkinti, virkdyti (ppr. vaikus)"— plg. dar vakarų aukštaičių *žví:gint'* Skn, Grz, Šl, Žg, žemaičių dounininkų *žví·gî.nte* Klk, Rdn, Trš, Žr, Jdr, Vvr, PP — *kas tus vã·kùs tã·p sužvî·gena* ir t. t.); *,ži·dulī·s* „žieduolis", *ži·dulìnis* „žieduolinis" Krš, Drv ,plg., *,ži·duolī·s* Grz Mažeĩkių, Rakañdžių k., Skn, Žg, *ži·dôule* Dr — LKT 69, *,ži·du.lẽ·* „žieduoliai" Rdn, Trš, Ub ir kt. Šitie visi žodžiai šaknyje, be jokios abejonės, turi kitą balsį dėl tarminės apofonijos, todėl yra būdingi dialektizmai žemaičiams ir vakarų aukštaičiams (bent jų tam tikrai daliai).

Žodžių priesagos. Kai kada šnektų balsis *i·* atliepia lk *ie* ir priesagose (kaip ir tose žemaičių šnektose — dounininkuose ir donininkuose, kur nėra fonetinio dėsnio *ie* > *i·*. Pvz., *vúoki·tis / vuoki·tī·s, vuokī·ti / vuokī·te* „vokietis, vokietė", hibr. *,vuokī·tka* „vokietė", *vuokī·tkape· / vuokī·tkapê·* „vo-

kiečių, apskritai liuteronų kapinės", *vuokī·tpalaī.kis / vuokī·tpalã·ikis* „prastas, apsimetęs vokietis" ,plg. *vûoki·tis / vúokì·tis / v(u)ó.kitī·s / vòkitī·s* ir pan.— visos dounininkų šnektos, *vó·ki·tis / vó·kî·tis / vó·ki·tī·s / vo·kī·te* — visos donininkų šnektos; plg. dar *vó·ki:tòks* „vokietukas" Prk Pėžaičių k.— LKT 142, *vo·ki·tėje* „Vokietija" Sg, Kin, Šlu (kai kada žodynuose žem. *vókytis, vokytỹs* dar pakeičiamas lk *vokiečiu,* žr. *vokiečiu* Šts — LKŽ V 70, *vokietis* Šts — LKŽ VI 481, bet dabar tokie nesklandumai LKŽ tomuose jau yra bemaž išnykę); *š'auli·tis / š'aulî·tis* „Šiaulių apylinkių ar miesto gyventojas; apskritai šiaurinių vakarų aukštaičių šnektų atstovas", *š'auli·tú·ti / š'auli·tû·te* „kalbėti šiaurinių vakarų aukštaičių šnekta", *š'auli·tišks* „būdingas Šiaulių kraštui" Krš, Vrp (plg. *š'aulî·tis* „taip pat" Rdn, Pp, Trš, Ub, Akm, Lk, Eig, Tl, *š'auli(·)tôute* „aukštaičiuoti" Pp, Šiaudinė, Trš, Ub, Lk); *,naujī·nà* „naujiena, žinia", *naujī·nininki* „daug naujienų žinanti moteriškė" Krš, Vrp. (Plg. šiaurės vakarų aukštaičių *nauji·nà* StngŽ 26, Smln, visų dounininkų *,naujī·nà,* donininkų *naujì·na* Krg, Klp, Plik ir kt.; plg. dar LKŽ VIII 588 pateiktus žodžius *naujynà* „naujiena", *naujỹnininkas, -ė* „kas gaudosi naujienų")[3]; priesagos *-ỹnė* vediniai: *k'aušī·ni / k'aušī·ne* „kiaušinienė", *kunkuolī·ni / kunkuolī·ne* „kukuliėnė", *kleckī·ni / kleckī·ne* „bulvių kukulienė", *lapī·ni / lapī·ne* „buroklapių sriuba", *ru·kštielī·ni / ru·kštielī·ne* „rūgštynių sriuba", *u·gī·ni / u·gī·ne* „uogienė", *žirnī·ni /žernī·ne* „žirnių sriuba" ir t. t. (plg. *k'aušī·ne / k'a.ušī·ne, konkuolī·ne / ko.nkuolī·ne / kankuolī·ne, lapī·ne* ir kt. visose dounininkų ir donininkų šnektose, kurių duomenys visur transponuojami taisyklingai, išskyrus dūnininkų, kurių *-ỹnė* neretai palaikoma *-iene* dėl *ie>i·*: *kiaušiėnė* Trg, Krš — LKŽ V 712, o Šv *kiaušỹnė*; *kleckiėnė* Šv, Up — LKŽ VI 24, bet Krkl, Ll *kleckỹnė* — ten pat, *klekšeliėnė* Lkv — LKŽ VI 43, *kunkuliėnė* Krš — LKŽ VI 900 (toje šnektoje tėra tik *kunkulī·ni ~ kankolỹnė*) ir kt.

Matant šitokį priesagų *-yna, -ynė, -ytis, -ė* kirčiavimą pagrindiniu kirčiu, sunku šiuo atveju pritaikyti kiek anksčiau žymių mokslininkų pasakytą mintį, kad „niekad nekirčiuojamose morfemose rytų baltų **o, e* ~ lk *uo, ie* šioje tarmėje yra virtę į *u, i* arba *u·, i·*"[4]. Šiuo atveju turbūt turimas kitas priesagų sudaromasis balsis (plg. dar V. Urbučio išskirtas priesagas *-ỹnė* — LKG I 360: *balandỹnė, bulbỹnė, duonỹnė* ir kt., *-ytis, -ė* — LKG I 414: *šiaulýtis, vókytis, veliuonýtis*).

Žodžių priešdėliai. Kaip visų žemaičių prielinksnis (ir priešdėlis) *nu·/ nu* yra su savitu balsiu *u·/ u,* taip ir *prie, prieš* (ir priešdėliai *prie-, prieš-*) turi kitą balsį — *i·*. Visos, ir čia aprašomosios šnektos sako *pri· / pri, pri·š / priš.*[5] Žodis *prieš* būna ir prieveiksmis, kuris kalbamosiose šnektose tariamas *prí·š / prî·š* (variantai *prí·ša·s / prí·šâ·s, prî·šo*). Lygiai šitaip (*prî·š, prí·-*

---

[6] Šiuo atveju žem. *naujynà* gali turėti ir slavišką priesagą, plg. lenkų *nowina.* Be to, *arimas* žemaičiuose yra kitaip tariamas: dounininkų *,naujêinà / ,na.ujêina,* donininkų — *naujêna.*

[4] Girdenis A., Zulys V. [Rec.] — Baltistica, 1972, t. 8(2), p. 200.

[5] Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija.— V., 1966, p. 85.

šâ·s) tariama visur dounininkuose. Donininkų yra vartojama *pi·/ pi* (dėl tų šnektų tirpimo dabar lyg ir rečiau girdima), Júodkrantėje *pie* (iš latvių tarmės), o Rùsnėje 1958 metais girdėta tariant kažkokį įtemptą skiemens balsį *ė (pė)*.

Visuose žemaičiuose (ne išimtis ir čia aprašomosios šnektos) turima labai daug vardažodžių su dažniausiai kirčiuotais priešdėliais *pri·-, pri·š-* (donininkų *pi·*, Rusnėje *pė·-*: *pi·ė·dis, pî·numis* „priebutis“, *pê·bruka / pî·broka* „priebrukas“). Pvz., *pri·auks / prî·auks / pri·â.uks* „priaugantis gyvulys, jauniklis“, *prî·brauks* „priebrukas“ Vds, Užv, *pri·bruka* „t. p.“ Drv, Krš, *pri·briekšma / prî·briekšma / pri·brìekšma* „prietema“, *pri·burs* „burtas“ Drv, *pri·dievinis / pri·dîevinis* „pasikeičiamas drabužis“, *pri·jiedis / prî·jiedis / pri·jìedis* „privalgymas, priėdimas“: *tas rū·ki·ms ne pri·jiedis, uo ví·ra·nel'á.una·s* Krš, *pri·grinc / prî·grinc / pri·grî.nc* „prieklėtis“, *pri·tvirtini / prî·tvertene* „vidurių, šlapimo užsilaikymas“ ir daugybė kitų. Prie jų yra, matyt, vėliau prisiderinę *prī·da· / prī·dâ·* „priedai“ (plg. *prē·dâ·* Sg, Prk, *prēic* Žd, Skd, Ms, Vkš, Pp), *pr·ką.ls* „priekalas“ Krš (bet plg. *preikâ.ls* Pvn, Vkšn, *preiká.ls* Drv); *pri·šinks / prî·šinks / pri·šî.nks* „priešingas“, *pri·šininki / pri·šinî.nke* „namo prastesnis galas“, *pri·špilnis / prî·špilnis / pri·špî.lnis* „priešpilnis“, *pri·špri·še·s / pri·špri·šê·s* „priešpriešiais“ ir t. t.

Pasitaiko (vakarinėse aprašomosiose šnektose gana dažnai), kad tarmiškasis *pri·-* pavartojamas vietoj lk ir aukštaičių tarmių *pri-*: *pri·simé.rkìelis* „kas neprimato“ Pvn, Vkšn, *pri·sisprúogielê·* „prisigėrėliai“ Pvn, Vkšn, Užv, *pri·sirìjielis* Vrp, *pri·sitvàtinims* „prisigėrimas“ Krš ir t. t. Šis reiškinys smarkiai nyksta: apie Kuršėnus dabar taip tariant jau beveik nebegirdėti, o apie 1955—1960 metus, kol buvo daug žmonių, gimusių dar XIX amžiuje ir nepatyrusių lk įtakos, formų *pri·sigierielis, pri·trá.ukims* „potraukis“, net *pri·plaikúms* „malonumas“ buvo galima dažnai išgirsti.

Priešdėlių *pri·-, pri·š-* darinių turi ir aukštaičių kai kurios šnektos, ne tik visi žemaičiai.

a) Prūsų Lietuvos vakarų aukštaičius vartojus tokias formas rodo F. Kuršaičio veikalai: *prýangis* K (plg. dar *priangi* BBPs84,2, RB2Moz27,9), *prýdaržė* K, *prýeiga* K, *prýmoterė* „sugulovė“ K II 42, *prýkalba* K, *pryšakỹs* K, *prýšokiais* K, *prýtamsa* K, *prýupė* „intakas“ K II 88, *prývarta* K II 73, *prýžada* „prižadėjimas“ K ir t. t. Tokių formų randama ir kituose to meto žodynuose: *pryangis* R, *pryblindė* MŽ 29, N, *prydėlis* N, *priš* N, *pryšakinis* R, *pryžeda* R 388, N ir t. t. Formą *prytvirtinė* „vidurių užkietėjimas“ užrašė ir Jurkšaitis (Jrk 51). Žodžiai *pri·špietei* „priešpiečiai“, *pri·vã.r̄.te* „vieta prie vartų“ užfiksuoti vad. žvejų tarmėje Prūsuose (StngŽ 88).

b) Nemaža panašių formų vartojama visose dabartinėse vakarų aukštaičių šnektose. Pvz., *pri·šakī·s / prī·šakī·s* „priešakys“ beveik visi vakarų aukštaičiai, *pri·žeda* „priežda“ Grz, Sk, Btg, Zp, *pri·žadà* „taip pat“ Lkš, Plv, Dkš, Gdl, *pri·žeda* „taip pat“ Jnš, Mšk, Pkp, Btg, Bb, Vnd, Krm, PnmŽ, *pri·žedà* „taip pat“ Ar, Grš, Kbr, Gž, Kps, Klvr, Lbv (ir vakarų dzūkai — pietų aukštaičiai apie Rùdaminą, Lazdijùs, Būdvietį, Šlāvantus),

plg. LKA I 43—44 (Komentarai), kur pateikta ir kitokių formų iš įvairių aukštaičių šnektų: *prýžieda, prìžieda, prýžadas, prý*.

c) Panašių faktų pastebėta ir rytų aukštaičių šnektose. Pvz., *prí·šak's*[6] Jnšk, Grš, Žml, *prí·šakì·s* Kp (nj.?), *prí·klɛt's* „prieklėtis“ Žml (į rytus esantis Laũksodis), *prí·kakt's* „tam tikra senoviškos krosnies dalis“ Pš, Lnkv, Všk, Slč, Pmp, *prí·taisa* „koks įrengimas, prietaisas“ Ds, Rš, Vdš ir kt. Turbūt šiam atvejui priskirtinos ir tokios formos kaip *prí·blondu* „prieblanda“ Ėr, Rm, Ul, Vel, *prí·valgis* „privalgymas“ Bsg, Srv, Pn, Rm, *prí·varžu* „suvaržymas“ Rm ir kt.

Balsis *i·* šiuo atveju tariamas iš esmės visose žemaičių patarmėse, vadinasi, jis čia galėjo būti ir prieš visos žemaičių tarmės suskilimą (plg. M. Mažvydo raštų faktus: *prisch tawa szadi* Mž 56, *norandijk prischtarauienczius* Mž 51). Be to, kaip matome, taip esti ir dalyje vakarų aukštaičių ir net rytiečių šnektose. Manoma, kad tas balsis *i·* atsiradęs iš dvibalsio *ie* dėl proklizės[7], bet, rodos, galėtume laikyti, kad čia yra atsiradęs kitas balsis dėl apofonijos, kaip ir anksčiau minėtų žodžių šaknyse ir priesagose, tuo labiau, kad prieveiksmis *prí·š / prì·š* (o ypač *prí·ša·s / prí·šâ·s*) proklizėje iš viso daugeliu atvejų gali nebūti. Dėl enklizės ar proklizės iš dvibalsio *ie* nebūtinai turėjo bemaž sutartinai visuose žemaičiuose ir daugelyje aukštaičių šnektų atsirasti *pri·š, pri·* (*pi·*; dėl enklizės rytinėse aprašomosiose ir kaimyninėse žemaičių šnektose *priš, pri*). Plg. dar dabartinių dounininkų — šiaurės žemaičių nekirčiuotų ilgųjų *e>ie>e* (tarpinis garsas tarp *e* ir *i*)‖*(i)e*: *mestèlê·*~miestėliai, *g(i)erìmâ·*~gėrimai, *‚v(i)elẽ·k*‖*vėlẽ·k* „vėl“ Brs, Sd, Nv ir kt. Žinoma, enklizė tam tikru mastu galėjo prisidėti, bet čia bus lėmusi minėtoji apofonija, kaip ir kirčiuotose žodžių pozicijose (žr. pavyzdžius aukščiau).

Priešdėliai *pri·-, pri·š- (pri-, priš-)*, turėdami ne visai aiškios kilmės sudaromąjį balsį *i· (i)*, tikriausiai balsių kaitos padarą, kaip ir žodžiuose *lytùs, lýtotas, gydrà, vókytis, vokỹtė* ir kt., sudaro ištisą grupę dialektizmų, vartojamų visuose be išimties žemaičiuose ir dalyje aukštaičių (ypač vakarų, kartais net rytų) šnektose.

Kartais kalbos mokslo veikaluose dėl to susvyruojama. Pvz., Klaĩpėdos *pí·bêga* transponuojama *prýbėga* LKŽ X 623, Saũgų *pí·brâ.uka* — *priebrauka* LKŽ X 624, teigiama *ant priekalo* Krtn *(=preikalo)* LKŽ X 644, *prie (=pry) Vvr* — LKŽ II[1] 1100, *prie (=pry)* Grg — LKŽ II[1] 1100, *prie (=pri)* Žlp — LKŽ II[1] 1101, *prie to (=py to)* Rsn — LKK XVII 19, *prie (=pri) pono* Vkš — LKŽ VI 623, *prie (=pri) žmogaus* Plt — LKŽ VI 632 ir t. t. Tai, be abejo, yra tik tarmiškųjų formų išvertimas į lk, bet ne jų transponavimas.

Rytų aukštaičių panevėžiškių (Mūšos upyno) ir kitų šnektų (pvz., Kėdainių, Ukmergės, Anykščių ir t. t.) *pri* netinka transponuoti žemaitiškai

---

[6] Apostrofu čia žymimas vad. Mūšos upyno šnektų neaiškus, vos vos girdimas murminamasis balsis.

[7] Zinkevičius Z. Min. veik., p. 424, 426.

pri, nes šiuo atveju tų šnektų *i* (kartais tariamas praplatintas, į žemaitišką atitinkamą garsą panašus balsis) yra atsiradęs dėsningai nekirčiuotoje pozicijoje iš dvibalsio *ie*, todėl netinkamai transponuota tokie žodžiai: *pridieniáuti* (=*priedieniauti*) Krč — LKŽ X 612, *pridiẽnis* (=*priedienis*) Lnkv, Pmp, Kri, Dj, Sml — LKŽ X 612, *pri* (=*prie*) Bsg — LKŽ X 903.

Panašaus gerumo yra ir *prė*, dėl enklizės turintis *ė* iš *ie*: *prė* (=*prie*) Jrb — LKŽ II[1] 1101, *prė* (=*prie*) Vlkv, Prn, Škn, Sk — LKŽ X 614 (ten pramaišiui rašoma ir *prie* Vlkv — LKŽ X 615), *prėš* (=*prieš*) Lp, Prn, Dv, Škn — LKŽ X 606.

2. Morfoneminiai dialektizmai su šnektų dvibalsiu *uo*

Šių aprašomųjų šnektų, kaip ir visų žemaičių dūnininkų ir dounininkų, dvibalsis *uo* iš senojo baltiškojo ilgojo *a* literatūrinėje kalboje atliepia balsį *o*: *brúolis / brûolis ~ brólis, skuõli·ti / skũõli·te ~ skõlyti* „skolinti“, *skuoliniñ.ka· / skuolinĩ·nkâ· ~ skoliniñkai, šàkuõs / šàkũõs ~ šakõs* ir t. t. Yra ir šio dėsnio tam tikrų išimčių.

Žodžių šaknys. Dvibalsis *uo*, šiose šnektose atitinkantis lk *uo*, o ne balsį *o*, pastebėtas žodyje *kúopti / kuõpti / kũõpte* „godžiai valgyti, kuopti, valyti; kaupti“ [8], plg. lk ir daugelio aukštaičių šnektų *kuõpti*. Kitą šaknį su „žemaitiškuoju“ dvibalsiu *uo* turi žodžiai *druobùžis / druobu.žis* „drabužis“, *gruomuñ.ta·* „gramantai, grumstai“ Drv, Krš, *ruokuñ.di* „rakandas“ Krš, Vrp, *zuoksúoti /zuoksûote* „zaksoti, žiopsoti“. Tai kitas šių šaknų sudaromasis balsis.

Žodžių priesagos. Dvibalsis *uo* yra tariamas priesagoje *-uoklis*, *-i* (*-e*), kuri atitinka lk priesagą *-uoklis*, *-ė* („šios priesagos vediniai eina veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimais“— V. Urbutis, LKG I 327): *pã·karuoklis, pã·karuokli / pã·karûoklis, pã·karûole* „pasikorėlis, pakaruõklis“, *ã·džinduoklis, ã·džinduokli* „atžindytas, negerų akių žmogus“ Drv, Krš, Vrp, *nẽ·viešuoklis, nẽ·viešuokli / nẽ·viešûoklis, nẽ·viešûokle* „silpnas, tarsi baigiąsis žmogus ar gyvulys“, *ùžmiršuoklis, ùžmiršuokli* „kas nuolat užmiršta, užmaršus žmogus“ Drv, Krš. Prie jų yra prisiderinę daiktų pavadinimai *sausúoklis* „sausuolis“ Drv, Krš, *pàkabuoklis / pã·kabûoklis* „pakaba“ [9].

Panašiai yra ir dar keliuose žodžiuose: *sausúolis* Drv / *sausûolis* „nudžiūvęs medis, sausuolis“, *senuõlis / senũõlis* „protėvis, senas žmogus“, *vã·buols / vã·bûols* „vabalas“, plg. Sakýnos, Gruzdžių, Žagãrės, *vã·buols* [10] (dabar žemaičių šnektose *vã·buols / vã·bûols* dėl mokyklos įtakos labai

---

[8] Šio veiksmažodžio istorija, geografija išnagrinėta S. Karaliūno studijoje „Iš lietuvių kalbos io-kamienių veiksmažodžių istorijos“.— LKK, 1973, t. 14, p. 75—77.

[9] Apie vakarų aukštaičių analogiškus atvejus žr. Jonaitytė A. Palatvės vakarų aukštaičių nedėsningos fonetikos žodžiai ir jų kilmė.— LKK, 1972, t. 13, 33—39.

[10] Jonaitytė A. Min. str., p. 39.

nyksta — kai kuriose apylinkėse yra pasakomas tik pačių senųjų šnektos atstovų).

Tie atskiri atvejai, kur šnektų *uo* panašiose formose lk irgi tariama *uo*, gali būti atsiradę ne tiktai dėl savitos, šnektoms būdingos darybos, bet ir dėl skirtingų tarmių kontaktų. Aprašomosios žemaičių šnektos yra pakraštinės, kontaktai su vakarų aukštaičiais *(šiaulýčiais)* buvo labai intensyvūs, todėl bendrų reiškinių turima gana daug.

Šios aprašomosios šnektos dar turi tokią ypatybę, kad, pasisavindamos naują kokį žodį iš lk ar aukštaičių šnektų, jo vokalizmo dažnai nepakeičia pagal savo fonetinius dėsnius, bet tiktai šiek tiek pritaiko, priderina. Ypač tai liečia dvibalsį *uo* (taip pat ir *ie*) įvairių žodžių šaknyje. Kartais ir senas šnektos koks žodis paribiais su aukštaičiais imamas tarti naujoviškai, nepakeitus *uo* į *u·*: *srúoga, pagúoda* ir kt. Šito naujoviško *uo* niekaip negalima transponuoti *o*, todėl žodis *sróga* nuo Kuršėnų yra nebuvėlis [11]. Žemaičiai nėra turėję žodžio *ruõštis*, tai, naujai jį išmokę, taria *rúoští·s / rūõštî·s*; teigiama net turintys žodį *ruõšininkę* Užv; kartais naujai pasako *ruõšà / rūõšà*, bet šitie visi žodžiai yra visai svetimi tarmei, jos fonetikai. LKŽ XI 972 iš Skuõdo be jokių pažymų pateikus *ruõšą*, LKŽ XI 974 *rúošti* iš Kuliū ir Luõkės, LKŽ XI 974 *ruõšininką, -ę* iš Užvenčio ir kt., galima visaip imti manyti apie *ruoš-* šaknies geografiją, kuri apima tik aukštaičius. Nuo seno šie ir kiti žemaičiai *ē·je apí·vuoka / apí·vûoka, ži·gē·vuos / ži·gē·vûos*. Dabar jau mokyklos pirmoje klasėje žemaičių vaikai išmoksta *ruõštis*, kurį kartais vartoja ir buityje, niekada neišversdami šaknies *uo* į savo šnektų *u·* ar *ou*.

Būna ir visai priešingų dalykų, kai žemaičių dvibalsis *uo* transponuojamas lk irgi *uo*, pvz., iš Palangõs, Telšiū *skūopte* „skaptuoti, raškyti", Krāžių *skuõpti* mokslo veikaluose atsiranda forma *skuõbti* [12]. Žemaičių *senūolis ~ senõlis* irgi nieku būdu netransponuotinas *senuõlis* (plg. *senuolis* ŠII — LKŽ VI 25, LKŽ VI 129). Tai padaryta be jokio tvirtesnio mokslinio pamato.

Lygiai toks pat reiškinys yra šių šnektų ypatybė naujų žodžių ir vėlesnių skolinių dvibalsio *ie* neversti *i·* (dounininkų *ei*), bet priderinti prie savo šnektos fonetikos (taip yra mažne visose žemaičių šnektose) — irgi tarti *ie*: *viēdras / vīēdras* „kibiras", *miēsc / mīēsc* „miestas", *griēks / grīēks* „nuodėmė", *sviec / svîec* „pasaulis, žmonės", *kriēns / krīēnc* „krienas", *līētà* „dalykas", *paviētri / pavīētre* „pavietrė, blogi vėjai", net iš lk naujai atėję ar jos paveikti žodžiai *‚sviedinī·s, siēlà / sīēlà, diēvas / dīēvas, viētinis / vīētinis, viēšas / vīēšas* ir kt. (bet *vī·škelis, di·vàl'au / di·vàl'â.u, sví·sti / sví·ste, vī·tà, vī·tininks / vī·tinî.nks* „vietinis gyventojas" ir kt.), *niērva· / nīērvâ·* „nervai", *cìgariēc / cègarīēc* „cigaretė" ir t. t. Šių žodžių vėlesnį dvibalsį *ie* palaikius senu žemaičių *ie*, kilusiu iš senojo ilgojo baltiško *e*,

---

[11] Žr. Karaliūnas S. Min. str.— LKK, 1973, t. 14, p. 39 (p. 130 lyg ir paaiškinama tikroji padėtis, bet neatšaukiamas ankstesnis teiginys kaip ydingas).

[12] Žr. Karaliūnas S. Min. str.— Ten pat, p. 85.

kalbos veikaluose yra atsiradę *į mėstą, besėdą* „pokalbį“ — LKŽ IV 419, *krėnà* „krienas“ Ggr, Vvr, Slnt — LKŽ VI 525, *nẽlėta* „nedarbas“ (plg. latvių *nelieta*) — LKŽ VIII 647, *pavẽtrė* — LKŽ IX 685, *bėdnu* „biednu, neturtingu“ Grg — LKŽ VI 71, *bėdnas* Plt — LKŽ VI 1060, *grėtinẽ* iš Lenkìmų šnektos tarimo *grietinìe* — LKT 450, *zėgoris* Vvr — LKŽ VI 73 ir t. t.[13]

Todėl, transponuojant žemaičių žodžius ir jų įvairias formas su jų dvibalsiais *uo* (ir *ie*), visada reikia paisyti žodžių geografijos, darybos ir istorijos (atsiradimo laiko) šnektose faktorių. Formaliai žiūrint, visur *uo* (ir *ie*) transponuojant *o (ė)*, į mokslo pasaulį paleidžiami „faktai“ *mėstas, sroga, skuobti, nelėta* ir nemaža kitų. Tai neistoriško tarmių faktų traktavimo padarinys.

Reikia manyti, kad šiuo metu, išėjus iš spaudos „Lietuvių kalbos atlaso“ II tomui, kur pateikti fonetinių dėsnių tarmėse arealai, tarmių faktų pateikimo reikalai įvairiuose mūsų leidiniuose pagerės. Visi kalbininkai, įsigilinę į lk fonetikos atliepimų šnektose arealus, geriau galės spręsti, kur pasireiškia koks dėsnis, kur galima manyti tik apie sporadišką tam tikrą fonetinį žodžio pasikeitimą ar kokios kitos morfemos egzistavimą. Tik gilinimasis į šnektų fonetinę ir morfologinę sandarą gali apsaugoti dabartinę lietuvių kalbotyrą nuo įvairaus pobūdžio tarminių klaidų.

Pastaba. Vieną kitą žodį reikia pasakyti dėl transkripcijos — ji šiek tiek supaprastinta: paplatėjęs *i, u* (Pvn, Užv, Vkšn) žymimas *e, o,* iš ilgos galūnės į ilgą šaknį atitrauktas kirtis pažymimas brūkšneliu prieš žodį, minkštumas žymimas apostrofu (,), murminamieji ar neaiškiai girdimi balsiai rašomi skliausteliuose: *du(u)na ~ dúona.*

SUTRUMPINIMAI

Drv = Dirvónėnai, Šiaulių r.
Vds = Vìdsodis, Kelmės r.
Vkšn = Viekšnãliai, Telšių r.[14]
Vrp = Várputėnai, Šiaulių r.
Visi kiti sutrumpinimai yra kaip LKŽ tomuose.

---

[13] Dėl panašių transponavimo atvejų dar žr. G i r d e n i s A. [Rec.] — Baltistica, 1968, t. 4(1), p. 82 (19 išnaša); apie juos dar žr. Lietuvių kalbos atlasas.— V., 1982, t. 2, p. 78, nors ten ir pateko žodžių, kurie tiktai atsitiktinai pasakyti, paribio žemaičių šnektų atstovams taikantis prie pašnekovų aukštaičių (pvz., *gied*).

[14] Ne Viekšniaĩ, kaip nurodoma A. Rosino str. prie cituojamų tų apylinkių sakinių.— Baltistica, t. 18(2), p. 35 ir kituose.

РАЗНООБРАЗНЫЕ МОРФОНЕМАТИЧЕСКИЕ ДИАЛЕКТИЗМЫ В ГОВОРАХ СЕВЕРО-ВОСТОЧНЫХ ЖЕМАЙТОВ ДУНИНИНКОВ

Резюме

Это как бы продолжение подобного рода статьи, напечатанной в т. XVII «Вопросов литовского языкознания». Здесь говорится о таких диалектных словах, которые трудно соотнести с соответствующими словами и формами литературного языка по причине различия фонетических законов и невозможности доказать их принадлежность к регулярным диалектным формам.

I. Морфонематические диалектизмы с гласным *i·*

В обследуемых говорах существуют определенные слова, в которых произносится гласный *i* вместо *ie*, бытующего в литературном языке, и, как показывает материал других жемайтских и даже аукштайтских говоров, это бывают: а) разные корни (*lī·tùs*)/ *lī·tòs* «дождь», все жем. *lī·tòs* | *li·tùs*, зап. аукшт. *li·tùs* | *lī·tus*, литер. яз. *lietus*; *gī·dra* «погода», жем. доун. *gī·dra*, *gī·dros*, литер. яз. *giedrà*; *mî·ls* | *mî·ls*, литер. яз. *mielas* «милый», такое же произношение и во всех жемайтских говорах; *ri·di·ti*/*ri·ai·te* «рассорить, поссорить», литер. яз. *riedyti* NdŽ, *žvî·gînti*/ /*žvî·gi.nte* «заставлять визжать», *,ži·du·lī·s* | *žī·dulī·s* «пустоцветы», литер. яз. *žieduõlis*; б) разные суффиксы: *š'auli·tis* | *š'aulî·tis* «житель Шяуляй», литер. яз. *šiauliētis*; *vûoki·tis* | *vúoki·tī·s* | *vûoki·tī·s* «немец», литер. яз. *vókietis*; *,naujī·na* «новость», литер. яз. *naujiena*; *bulbī·ne* | *bolbī·ne* «картофельный суп», литер. яз. *bulviēnė*; в) другие приставки: *prī·-* «при-», литер. яз. *prie-·* *prî·š-* | *prî·š-* «против», литер. яз. *prieš-*.

II. Морфонематические диалектизмы с дифтонгом *uo*

В исследуемых говорах дифтонг литер. яз. *uo* произносится *u*, но случается, что и здесь порой слышится дифтонг *uo* (<*ā*). То бывают: а) разные корни: *kûopti* | *kuõpti* | *kûopte* «много кушать; чистить», литер. яз. *kuõpti;* б) разные суффиксы: *-oklis*: *pãkaruokis* | *pã·karûoklis* «повесившийся», литер. яз. *pakaruõklis*; *-olas*: *vã·buols* | | *vã·bûols* «червь», в аукшт. говорах *vàbuols*; *-o(k)lis*: *sausûoklis* | *sausûolis* «сухостойное дерево», литер. яз. *sausuõlis* и др.

В этих говорах существует правило, что новые слова, полученные из литературного языка, произносятся без изменения дифтонга по давним правилам фонетики (*uo* в *u·*, *ie* в *i·*): *ruõšti·s* | *rũõšti·s* «подготавливаться», *srúoga* (а не *srú·ga*, как это произносится в деревнях самых дальних окраин жемайтского диалекта). Транспонирование их (*sróga* и подобное) не имеет никакого научного основания.